

A HAGYOMÁNYOS BORÉRTÉKESÍTÉS RENDSZERE ÉS FELBOMLÁSA A KÁLI-MEDENCÉBEN (19—20. SZ.)

A Dunántúl hagyományos borértékesítési rendszerét mind ez ideig csak Sopron környékéről ismertük, mint a borvidéket vizsgáló dolgozatok egyik fejezetét. A Balaton-felvidékről a paraszti borfuvarozás és értékesítés kutatása még sok újabb érdekes adatot nyújthat. A Balaton környéki szőlőtermelést leíró nagy monográfiájában *Jankó János* is keveset foglalkozott ezzel a kérdéssel. Mindmáig ismeretlen az egykori borértékesítés rendszere, aminek ma már csak töredékét lehet megtalálni. Emberi visszaemlékezés segítségével próbálom meg rekonstruálni a bor értékesítését — amiért, s aminek reményében évenként vállalta a szőlőtermelés nem könnyű munkáját a termelő.

Még ma is él és terepkutatás során felbukkan az emléke az egykori termékcserének, amelynek során a befagyott Balaton jegén, a rianásokat kikerülve Somogyból gabonát hoztak szekérrel, bor ellenében. A Balaton két partja közti adottságkülönbség a gazdálkodásban is megmutatkozott. Az északi part gabonában szegény, ami nemcsak a domborzati viszonyok és a nagyobb népsűrűség miatt alakult ki évszázadok alatt, hanem azért, mert a szőlőt mindennél nagyobb területen művelték. A szemközti partok lakosága termékhány és termékelesleg révén egymásrautaltságban élt. Ez biztosított az északi és a déli Balaton-part között télen, a fagy beálltával állandó és élénk cserekereskedelmet, kapcsolatot. Ez nemcsak a kereskedelemre, hanem a munkalehetőségre, a munkavállalásra is vonatkozott.¹

Az északi part termékcseréje nemcsak dél felé, hanem észak irányába is mutatott. A Bakony falvaiból faeszközöket szállítottak terményért, elsősorban borért és gabonáért.² A bor jó csereértékét mutatja, hogy mindig lehetett vele fizetni, mindig elfogadták ellenértéknek. Az 1930-as évek elején a föld nélküli kövágóórsi napszámok is borért szolgálták, amit aztán más vidéken gabonára vagy kukoricára cseréltek el. A bor csereértéke a második világháborút követő nehéz években is megmaradt.³

Nyugat-Magyarországot a Balaton-felvidékkel összekapcsolták a nagyobb hatósugarú kereskedelmi tevékenységek, kereskedők, így a Sopron melletti, rétfalvi (Wiesen, ma Burgenland) és a horvátországi, stájerországi gyümölcs-, termény- és borkereskedők.⁴ A stájer kereskedők Délnyugat-Magyarországról szereztek be áruikat, elsősorban mezőgazdasági terményeket, így Zala,

Vas, Somogy megyékből.⁵ A jöminőségű borokat elsősorban a határszéli stájer és német-hienc kereskedők vásárolták össze. Már *Bél Mátyás* is említi tevékenységüket, majd egy Zala megyei gazdasági tudósítás is kiemelte, hogy saját fogyasztásuk mellett Tirolba és „Helvéciába” is szállították a magyar bort, kezdetben a szombat-helyiek közvetítése révén. 1860-ban már *Parragh Gábor* Balaton-vidéki szőlőbirtokos keserűen jegyezte meg, hogy a bor árát a stájerok szabták meg, és így a természetőknek nem annyira kifizetődő, mintha ők szállítanák és értékesítenék borukat. A későbbiekben is stájer és hienc borkereskedők vitték el Kövágóórsról és a Káli-medencéből a borokat. Göcsejben a 19. század végén, paraszt borkereskedők szállították a bort Tótságba, a Zala és Vas megyei vend — szlovén — községek számára.⁶ Badacsonyhegy keleti, északi oldalának „gorkovány”, „korkovány” lejtője is a helyi bor minőségével áll kapcsolatban. Hasonló elnevezéssel Göcsejben szintén lehetett találkozni. A baki, sójtőri savanyú borokat illették ezzel a jelzővel a borvásárló hiencek.⁷

A Kál-völgy nyolc községe is beletartozott abba a nagyobb régióba, ami alatt a Balaton melléki borokat említették. Bár szőlőhegyei nem közvetlen a Balaton északi partján feküdtek, mégis többen és többször dicsőően írtak az itteni borok jó minőségéről. *Fényes Elek* közvetlenül a badacsonyi borok után említi a szentbékállait, tartósságát emeli ki a balatonhenyei boroknak, igen nemesnek minősíti a kövágóórsit, köveskálit. A községek ismertetésénél részletesen jellemzi azok borait.⁸

A Kál-völgy községeinek szőlőterülete, szőlőtermése és a szőlőbirtokosok száma 1873-ban.⁹

	Szőlőbirtokos	Szőlőterület		1873-ban termelt	
		1600 □-öles hold	□-öl	feher	vörös siller a kő b a n
Szentbékállai	247	316	203	6000	— —
Balatonhenye	120	123	272	1500	— —
Kékkút	49	56	302	800	— —
Kövágóórs	350	480	1517	8177	— —
Köveskál	295	323	1095	11985	— —
Mindszentkálai	227	333	1283	2505	— —
Monoszló	160	150	—	2500	— —
Salföld	180	303	1385	8740	— —
Összehasonlításul:					
Tapolca	187	3423	435	2275	

A Balaton mellék borait dicsérve a múlt század végén kiemelték a köveskálit, szentbékállait és mindszentkállait.¹⁰

A fentebbi adatok mutatják, hogy a Balaton mellékieknek, így a Kál-völgyieknek is jövedelmük nagy része a borból volt. A Monarchia szétesése és a trianoni békeszerződés miatt az 1930-as években nehéz helyzet alakult ki a szőlőtermesztésben. Az életbe lépett vám miatt Burgenland felvevőképessége megszűnt, ugyanakkor Alsó-Ausztria felé is megszűnt a korábbi kedvező borszállítás. A gazdasági világválság következtében a dunántúli szőlőgazdaságok, köztük a Kál-völgyiek is a teljes elsorvadás állapotába kerültek.¹¹ Dolgozatomban a hagyományos borszállítás 1921 előtti virágzó rendszerét, annak felbomlását szeretném bemutatni, egyben jelezni hatását a vizsgált terület lakosságára.

BORVÁSÁRLÓK

Magyarországon egységes kereskedő, társadalmi réteg nem alakult ki. Egyik társadalmi osztály rétege sem sajátította ki jellegzetesen önmaga számára. Bár a 14–17. században egyes főnemesi családok foglalkoztak kereskedéssel, azonban Werbőczy híres Tripartitumában is megállapította, hogy ez nem általános, mert egyedül a vitéség jellemezte a nemességet.¹² Mig Nyugat-Európában a polgárságból alakult ki a kereskedő foglalkozásuk rétege, addig Magyarországon a külföldi kereskedőkön kívül a szerb, örmény, görög, majd mindnyájukat kiszorítóan a zsidó kereskedők tevékenykedtek.

A Balaton-melléken, így a Kál-völgy községeiben is zsidó borkereskedők, nyugat-magyarországi borvásárló kocsmárosok és a helyi községi kocsmák vásárolták fel a helyi borokat. A legnagyobb mennyiséget az első két kereskedőfelvásárló csoport vitte el. Ezek tevékenysége már 1876-ban döntő volt. Azt olvashatjuk, hogy a „kascháló Zsidók” és a „felvásárló hienczek”... „akik már szüretkor seregesen tódulnak ide” a balatoni borok árát meghatározták.¹³

a) *Bornagykereskedők*

A Balaton-felvidéken Tapolca és Sümeg városa volt a borfelvásárlás-kereskedelem központja. Itt laktak a zsidó bornagykereskedők is. A Kálmedence bortermését Tapolcán vásárolták fel. Bár Kővágóörsön a lakosság 10,5 százaléka volt zsidó, a 19. század végén,¹⁴ nagymértékű borfelvásárlással és eladással ott nem foglalkoztak.

A tapolcai bornagykereskedők nagy tételeben vásárolták bort. Mindig a termelő gazda saját ökrös szekerevel fuvarozta Tapolcára termését. Egy-egy ilyen út az ökrök körmeit nagyon igénybe vette, mivel azok nem voltak patkoltak. Másnap ezért nem lehetett ismét befogatni. Községeinkből nem szívesen, csak utolsó lehetőségként vittek bort eladni a zsidó bornagykereskedőknek, mert azok mindig kevesebbet adtak érte, mint a helybe jövő nyugat-magyarországi, stájer, hienc kocsmárosok. A borkereskedő mindig a városba

való beszállítás után fizetett. Többet csak akkor, ha kevés volt a bora és feltétlenül szüksége volt a gazdáera. A zsidó nagykereskedő sohasem ment ki a községekbe, hanem a vidéket, a gazdákat jól ismerő megbízottja révén tartotta a kapcsolatot a termelőkkel.

A gazdag zsidó bornagykereskedők a 19. század végén Tapolcán a következők voltak: Leszner Mór, akinek Fő utcai (Deák Ferenc u. 9.) 1820-ban klasszicista stílusban épült pincéje és háza még ma is áll. A Kál-völgyiek emlékezete szerint borpincéjében még vasúti vágány is volt a rakodás, elszállítás könnyítésére. Ezen kívül Mandl, Schwartz, Steiner, Lustig borkereskedők is ismertek voltak. A 20. század elején Szücs Vilmos zsidó bornagykereskedő és kocsmáros vásárolt fel sok bort, aki már teherautóval szállította, értékesítette tovább pincéjéből. Szücs Vilmos bátyja, Jenő bankigazgató volt. Fiával, Istvánnal együtt Mindszentkállán nagy szőlőt vásárolt és műveltetett. Fukaroknak tartották őket, mert Szücs Vilmos mindig olcsóbban vásárolta fel a bort, mint a cenzárok által közvetített, helybe érkező kocsmárosok. Szücs István pedig 40 fillérnél olcsóbban soha sem adott el bort, még akkor sem, amikor a női napszám 80 fillér volt, a férfi pedig 1 pengő. A zsidó bornagykereskedők monopolhelyezete 1921-től nőtt meg, amikor a határozattal, a vámmal megnehezült a bor szállítása az országhatáron kívülre.

b) „Vidéki” kocsmárosok, vendéglősök

Tömegében a legnagyobb mennyiségű bort a „vidéki” nyugat-magyarországi vagy határon túli kocsmárosok vásárolták fel. Sok kocsmáros még magyarul sem tudott, de azok a nyugat-magyarországiak is, akik beszéltek magyarul, kiejtésükkel, viselkedésükkel, öltözködésükkel elárulták, hogy nemzetiségük területekről jöttek. Anynyira elütöek voltak, hogy rögtön tudták a 19. század végén, a 20. század elején, hogy a faluba érkező csakis kocsmáros lehet. Sőt, az öltözködésből bizonyos következtetéseket vontak le arról, hogy honnan jött. A kocsmárosokra még ma is szívesen visszagondolnak, egyenlő partnernek érezték magukat, ahol a vásárlás-eladásban a jobb minőségű bor döntött. A kocsmárosok fogatokkal, fuvarosokkal rögtön elszállították helyből a bort, azonnal és magasabb árat fizettek, mint a tapolcai zsidó bornagykereskedők. A helybeli gazdák és a távoli kocsmárosok családjai között sokszor családias, emberi kapcsolat is kialakult, egy-egy kocsmáros a káli családok több generációjától is vásárolt. A rendes évi vásárlás bizton-ságot, megbízhatóságot jelentett mind a vevőnek, de inkább a termelő eladónak. Bár a gazdák nem szerződtek, mégis megvárták a régi üzletfelet és hosszú éveken keresztül ugyanannak a kocsmárosnak adták a borukat. Szentbékállán például a 20. század elején a kapuvári Sváb Richárd kocsmáros mindig Istváni Antal nagyapjától vásárolta a bort, mert az apja is már őhozzá járt. Ezért mint ismerőst fogadták, s nem kellett vendéglőbe megszállnia, mint a többinek, hanem a családnál lakhatott. Volt kisebb ismeretséggel

rendelkező kocsmáros, aki *borcenzár*, *borügynök* segítségét használta fel vásárláskor. Salföldön az volt a vélemény, hogy a kocsmárosok oda mentek, ahol jól lehetett válogatni a borok közül.

A kocsmárosok nagyrésze a nyugati határszélről érkezett és valószínűleg a határon túlra is fuvaroztatott bort. Köveskálán még élénken él az emléke a községbe (egykori mezőváros Kövágóórssel) letelepedő őri *Pál Sándor*, felsőöri borkereskedőnek, akit *Sváb Richárd*dal együtt Köveskál „megmentőjének” is neveztek. Ugyanis a századelei virágzó borkereskedelmet ők még akkor is fenntartották, amikor más felvásárlók nem, vagy sokkal kevesebb bort vásároltak az új határ meghúzása és a világgazdasági válság idején. *Pál Sándor* az 1870-es években jött Köveskálra, 1901-ben egy pincét építtetett, majd később még kettőt. Ide vásárolta fel a környék jó borait, és szállította aztán Felsőörrre (Oberwart, ma Ausztria, Burgenland). *Pál Sándor* itt nősült meg, letelepedését azonban inkább a gazdasági érdek, a jó áru, a bor határozhatta meg.

Egy-egy kocsmáros több Kál-völgyi községet felkeresett, és a szőlőhegyeiket megjárva vásárolta, válogatta össze elszállítandó borát. Évente többször, alkalmanként több fuvarnyi bort vásároltak fel. A helyi gazdák jól emlékeznek még — hova, esetleg kihez szállítottak bort —, a kocsmáros nevére, hiszen ez nem egy-egy alkalmat jelentett évekig. A bor értékesítése, eladása pedig jelentős esemény volt a gazda és családja életében. Kál-völgyéből a következő helyekre szállítottak bort, illetve a következő helyekről jött kocsmáros: Alhó (Markt Allhau, Ausztria, ma Burgenland), Bakonyjákó, Beléd, (Unter, vagy Oberbildein, Burgenland), Csáford, Dabrony, Devecser, Felsőőr (Oberwart, Burgenland), Alsóőr (Unterwart, Burgenland), a Fertő-tó mellékére, Fertőszéplak, Graz (Ausztria), Győr, Jánosháza, Kapuvár, Koppány, Kőszeg, Körmend, Nagykanizsa, Nyirád, Órisziget (Siget in der Wart, Burgenland), Pápa, Pápakovácsi, Tapolca, Sárvár, Sopron, Sopronlővő, Szentgotthárd, Szombathely, Ukk, Und, Vitnyéd, Vasvár, Zalaapáti, Zalaszentgrót, Zsira. Emellett Alsó-Ausztriába, Stájerországba, 1921 után Burgenlandba, sőt Mindszentkálláról Svájcba is.¹⁵ A borszállítás útvonalát a termelők nem ismerik, hiszen abban nem vettek részt, és ezután különösebben nem is érdeklődtek. Csak azt figyelték meg, hogy Tapolca felől jönnek, — vagy Salföld és Kékkút esetében Gyulakeszi felől —, ahol az előző éjszakát töltötték. Borral megrakodva Tapolca irányába látták távozni a boroskocsikat, vagy vasúti fuvarozás esetén a Kövágóórs—Révfülöp-i állomás irányába.

Ha a nyugat-magyarországi kereskedelem történetét vizsgáljuk, látható, hogy ez milyen erőteljes, és hogy abban a bornak vezető szerepe volt az elmúlt évszázadban. Sopron Nyugat-Magyarország legnagyobb kereskedelmi központja volt. Innen a borokat nemcsak Ausztriába, hanem Németországba, Sziléziába is nagy nyereggel szállították ki. Az Osztrák—Magyar Monarchia kedvező vámelhetősége a 19. század második felében csak növelte a virágzó borkereske-

delmet. Soproni borként azonban sok balatonmelléki is forgalomba került. *Fényes* is említi, hogy „See Wein” név alatt a balatonival keverték a bozi, balfi, rákosi, okai borokat.¹⁶ Sopronban 1850-ben kereskedelmi és iparkamara létesült, amely évi jelentésében említette is mindig, hogy a borkereskedelem nemcsak a sopronira, hanem balatonira, zalaira, somogyira, baranyaira, tolnaira is vonatkozott. Meg is fogalmazták: „Sopron az ország — borban leggazdagabb vidékeinek, különösen a dunántúli kerületnek tulajdonképpeni forgalmi ere...”¹⁷ A balatoni, így a Kál-völgyi szüretetek utáni hónapok is mozgalmasan teltek, mert a vidám szüretelő csoportok után már érkeztek a borvásárlók. „Ezen látogatásokat örömet gyakorolják, ha szinte már hóval lepettetnek is hegyeink. Különösen furtsa állapotba ragadja a bornak erős szesze a magukra nem vigyázó idegeneket; a Hientzeket, kik vásárolni lejövén...” — írták 1876-ban.¹⁸

A kocsmárosok gazdag emberek voltak, stájerok vagy magyarországi németek, főleg vas megyei hiencek, Sopron környéki poncihterek. Öltözködésük nagyon különbözött a Balatonparti parasztokétól, szőlőtermelőktől. A kocsmárosok kordbársony „*mancseszter*” nadrágot és félkabátot viseltek. Ennek szürke, fekete, sötétárnyalatú színei ünnepélyessé tették a nyugat-magyarországi kocsmárost. Ugyanakkor ez különbözött a Pápa környékiek kék szövetrohájától. Nagy szőrmegalléros bunda volt rajtuk, a téli időviszonyoknak megfelelően. Zöld kalapjukon a széles körbefutó szalagban, hátul rövid disznósörte diszlett. A combban buggyos szabású nadrágjuk térdhez szűkült, és fűzős bőrcsizmát hordtak. Ez az öltözködés valószínű a korabeli divatnak is megfelelő, Magyarországtól nyugatra már általános viselet lehetett.¹⁹ A kocsmárosok zakójuk alatt fekete elölgombolós, állig érő mellényt viseltek. Ingük alatt hordták az „*acsó*”-t, azt a nyakban hordott, felfűzött bőrzacsót, amiben a pénzüket tartották. Zsebében a kocsmáros mindig kevés készpénzt tartott. Fizetéskor ingét kigombolva, a zacskóból fizetett. Zakójuk belső zsebében tartották a bőrszivartóban a pántlikás szivarjaikat. Ez ugyancsak szokatlan volt a helyi termelőknek, bár nem ismeretlen, mert Tapolcán kávéházban, előkelőbb vendéglőkben a gazdag zsidókat látták szivarozni. Szivart a göcsejiek szerint is csak a németek szívtak, a magyarok pedig cigarettát.²⁰

A kocsmárosok levélben jelezték várható igényüket, majd később érkezésüket a *cenzárnak*, vagy közvetlenül a gazdának. Németül, magyarul írtak, minden községben volt pár németül tudó ember, aki akár mint cseregyerek („*német szót tanulni*” Nyugat-Magyarországon) annyit megtanult, hogy segíteni tudott. A kocsmáros vagy az eladó gazda vendége volt, és ott töltötte az éjszakát, vagy Tapolca, Gyulakeszi vendéglőiben szállt meg. Másnap a cenzár irányításával megérkezve, a hegyen megkezdte a borok vásárlását. A kocsmárosok egy része a boroskocsikat úgy irányította, hogy azokkal együtt menjen vissza, mások a vásárlás, borlekötés után elutaztak, s csak később szállították el a bort. A kocsmáro-

sok mindig személyesen kijöttek bort vásárolni, és többet fizettek a bor literjeiért, mint a zsidó borkereskedők. A termelők úgy vélték, hogy a kocsmáros eredeti, tiszta bort akart vásárolni, nem pedig a bornyagykereskedők összekevert borait. Ezért jött ki személyesen a hegyre.

A pénzes kocsmáros személyes biztonsága nem volt mindig biztosított. A visszaemlékezésekben felmerült többször az ukki kocsmáros, Varju Dezső esete, aki a megvásárolt 2–3 kocsi borával hazafelé tartva a gyulakeszi Molnár kocsmában szállt meg, és itt a beszálló pajtában, a boroskocsijai mellett ütötték agyon 1925 körül. Ez az eset annál megrázóbb volt, mert menyaszszonya helybeli, a köveskáli Sebestyén Karolina volt.

c) Káli-medencei kocsmák

A községekben működő kocsmák a helyi termés felvásárlásában és forgalmazásában nem jelentettek olyan nagy tételt, mint a fent említettek. Azonban kétségtelen, hogy a helyi termék értékesítéséhez ezek is hozzájárultak. Nem volt ugyanis minden családnak szőlője, de akiknek volt is, főleg a fiatalok be-betértek a kocsmákba, ahol a társaságuk összejött. A kocsmák információcserehely és kommunikációs központ voltak még a 20. század elején is. Salföldön ezt azzal magyarázták, hogy „a fiatalok a kocsmánál, öregek a pincénél találták föl magukat”.

Kékkúton Blumm, a zsidó kocsmáros kis boltja mellett decinként mérte ki a bort. Kővágóórsön, mivel mezővárosi nagyobb forgalma volt, őt kocsmák üzemelt a 20. század elején: A Hoffmann- és a Heci Bácsi- (Grünnsberger Hermann) féle kocsmák mellett a katolikus és az evangélikus kocsmák, valamint a Németh-féle kocsmák. Hoffmannéknak kis, a katolikus és evangélikus egyháznak nagy „beszálló” pajtája volt, ahol a boroskocsik szorosan álltak a szállítás előtti délutánon.

Köveskálán három kocsmák voltak. A községi kocsmák, amely még ma is üzemelő, a Molnár Gábor-féle kocsmák, és Monoszló felé a község szélén, a Wéder-féle kocsmák álltak. A községi kocsmák és a Wéder-féle kocsmák *beszálló* pajtával rendelkeztek. Mindszentkállának két kocsmája volt, a községi kocsmák *beszálló* pajtával, és még egy, ami butellás lett. Marton Ferenc zsidó kereskedő, saját termékét palackozottan áruló kis üzlete, ahol nem lehetett helyben iszogatni. Monoszlón egy lábaspajtás községi kocsmák voltak, de itt soha nem éjszakáztak boroskocsikkal. Salföldön a községi kocsmák ugyancsak bérelték, sokáig Weiss zsidó kocsmáros, majd 1920-tól Zámbo nevezetű lett a bérlője. Szentbékállán két kocsmák voltak, Németh Béla kocsmája 1880-ban épült, udvarán nagy négylábú pajta állt, ahová a boroskocsikkal beálltak, és a Krauz-féle kocsmák, ahol nem volt ilyen *beszálló* pajta.

A BORCENZÁROK

A borvásárlásnál érvényesült az eladó és a vevő közötti ismeretség. Azonban tömeges vásár-

lás révén — amikor egy viszonylag rövid időszak alatt kellett eladniuk boraikat — az eladást, értékesítést a „borcenzárok” segítették. A borvásárlók közül több meg magyarul sem tudott. Eligazodása így még nehezebb lehetett, bár pénz és szándéka a borvásárlásra megvolt. A vásárló és eladó könnyebb egymásra találását, majd az eredményes vásárlást—eladást segítette elő a *borcenzár*. A közvetítők rétege minden értékesebb vásárlás alkalmával megjelent, nemcsak bornál, hanem például az állatoknál is. A *borcenzárokkal* viszonylag kevés dolgot foglalkozott, azok is főleg a híres tokaj-hegylajai borvidék történetének kutatása révén.²¹

A Kál-völgyi községekben a *borcenzárokról* vegyes, és nem egységes vélemény alakult ki. Egyesek „zsebmetszőnek”, „dologkerülőnek” vélték, ugyanakkor részben ki voltak szolgáltatva a *cenzárnak*, különösen az 1921 utáni években, amikor már nehéz volt eladni a bort, „szinte könyörögni kellett, hogy vigye el”. A *cenzárok* megítélése évenként is változhatott, attól függően, hogy hogyan sikerült eladni a bort.

A *borcenzároknak* két típusa alakult ki, a hivatásos, munkája után adót fizető és a nem hivatásos *cenzárok*. A hivatásos *cenzárok* vagy borügynökök, nagy tapasztalatú, tekintélyes és gazdag emberek voltak. Részben ők tartották a kapcsolatot, valódi közvetítőként a termelő és vásárló között. Altláiban nyelvtudással, nagy helyismerettel rendelkező emberek voltak. Ilyen volt Tapolcán Fekete Mátyás 1910 körül, Bogdán György, akit Szentgyörgy-hegyen az 1930-as években egy felborult teli hordójú boroskocsi ütött agyon. Móricz Mihály hét nyelven beszélt, Csabri Antal, Bauer József *borcenzár* stájer borvásárlókat hozott Szentbékállára. Köveskálán a németül tudó Kövesdi Károly, Kővágóórsön Aerbach Ferenc, Bárány Lajos, Kövesi László, Németh Lajos és Nagy Lajos voltak *cenzárok*. Nagy Lajos monoszlói születésű, de Kővágóórsön működött. A borvásárlókat saját hintáján vitte ki a hegyre. Gazdálkodott is, de a *cenzárok* jobban jövedelmeztek. Nagyon gazdag emberek lettek.

A nem hivatalos *cenzárok* adófizetés nélkül, az ismertebb környező kocsmárosokból kerültek ki, akik maguknak is jó bort igyekeztek venni. Egy-egy nagyobb gazda foglalkozott alkalmankénti *cenzárok*kal. Így a tapolcai Mayer Károly, Szökrön László szállodatulajdonos. Szökrön soproni és községi borvásárlókat hozott, németül is tudott, mert Rumban született és inasnak a községi nagy Jurisics vendéglőbe került, majd 1920 körül Tapolcán telepedett le. Tapolcai *cenzárok* voltak még Piros, Berta István, ábrahámhegyi Gelencsér Péter, Gyulakeszről Molnár László, Fresits Pál, Szentbékállán Janka Gyula *cenzárok* voltak, akinél egy osztrák borvásárló gyereke is volt állatorvászre. Köveskáli *cenzárok* voltak Fekete Gyula, a községi kocsmák bérlője, Kékkúton Horváth Márton, Monoszlón Nagy Dénes, akinek bátyja a kővágóórsi Nagy Lajos volt.

A *borcenzár* előzetes megbeszélés alapján el látogatott a gazdához és megkóstolta borát, meg nézte mennyi volna eladó. Előfordult, hogy a gazdák ajándékot, pénzt is fizettek, hogy szerezzen

vevőt a borra. Különösen 1921 után az új vám- és határvonal meghúzása után és az érződő gazdasági válság éveiben. A borcenzár az üvegbe vitt mintákat otthon lefőzte, megállapította mennyi a maligán foka, mennyi a cukortartalma a bornak. Erről a mintaüveges módszerről már egy 1878-as hirdetés is tudósított: „a hordókba szánt bort azonkívül más féle töltött kis appendixekkel jól megszerzik”.²²

A borcenzár a *cenzárkodásért cenzárpénzt* kapott. A *cenzárpénz* nem volt előre meghatározott összeg, általában a közvetítői munkadíj 2 százaléka volt. Ha úgy látszott, hogy a gazda nem fizet „*percentet*” a cenzárnak, akkor a borvásárló fizette ki a cenzárt, és ennyivel kevesebbet adott a gazdának. A cenzár azonban ügyeskedve mindkét oldalról kapott általában *cenzárpénzt*. A „*percentet*” az eladott literék után számolták ki. A közvetítői díj az 1854-ben, a Helytartótanács által kiadott országos alkuszi rendtartás szerint a hordós bor közvetítése után csak egy százalék, míg a butellás borközvetítést két százalékban állapították meg, amit az eladónak kellett fizetnie.²³ Monoszlón Nagy Dénes, aki nem hivatalos borcenzár volt, nem pénzért, hanem szőlőjének megmunkálásáért segített a borokat eladni, így ez a ledolgozás egy formáját jelentette.

A Sopron környéki, beledi borvásárlók mindig cenzár segítségével vásároltak.

BORVÉTEL A SZŐLŐHEGYEN

A borvásárlás télen, már karácsony előtt elkezdődött és tavaszig tartott. Előfordult, hogy kiforrt bort még nyáron is szállítottak egy-két kocsmáros. Több kocsmáros seprejével együtt vitte el a kiforrt vagy kiforrt bort. A seprős bor mindig drágább volt. A szőlőhegyekre délelőtt értek, Kékkútra például Gyulakeszin töltve az éjszakát 9–10 óra körül érkeztek meg, és a helybeliek a fogatok lovascsengettyűire figyeltek fel. Általában még aznap végeztek a vásárlással, de emlékeznek egy pápai, Golovicze nevű kocsmárosra, aki nagyon válogatott, s egy hetet is eltöltött a szőlőhegyen.

A kocsmárost a cenzár és a gazda kísérte ki a pincéhez, a hegyre. A községekben hamar elterjedt a híre, hogy kocsmáros érkezett, rövidesen egy csapat kísérte pincéről pincére a vásárolni szándékozó nyugat-magyarországi vagy stájer kocsmárost. Ezért azok a termelők, akiket előre értesített a kocsmáros, megpróbálták eltitkolni, hogy mikor jön a borvásárló. Szentbékállán egyik adatközlőm találoán fejezte ki magát: „*Mint a papot a templomban, úgy kísérték a kocsmárost...*” Érdekességképpen említem meg, hogy például Kővágóórsón egy felmérés az 1930-as évek elején bebizonyította, hogy mennyire téves hírek terjedtek el a boreladásról. Egy vagyonsabbnak számító kiscgazda kereskedelmi összeköttetéseiről regéket meséltek, s a gazda természetesen egy szóval sem cáfolta meg ezt. Ugyanakkor borozgatás után elárulta akkor,

hogy az egész csak mese, s a bora — a valóság-
nak megfelelően — értékesíttetlenül hevert a pincéjében.²⁴

A kocsmárosok mindig érzékszervileg vizsgálták meg a bort. Kis pohárban a színet, illatát, ízét vizsgálták és így „*szájizre vették a bort*”. A valamit magára adó gazda üveghéberben töltött a vásárlónak, maguk részére évközben csak a lopótök *kobakhébert* használták. Mielőtt új pincéhez mentek, egy-egy szelet almát ettek, ezzel tompítva és semlegesítve a korábban kóstolt bor izutánérzését. A kocsmárosok annyira kifinomult érzékkel rendelkeztek, hogy meg tudták becsülni körülbelül hány maligános a bor. 10 maligán fok alatt nem vásároltak. Természetesen a jobb minőségűért, megegyezés után többet fizettek.

Abban az esetben, ha nem rögtön szállított a kocsmáros, és új ismeretlen eladónál volt, lepecsételte a hordót, mint egy előre lefoglalva azt. Madzaggal átkötötte a dugót, piros pecsétviasszal — ha ez nem volt, piros viaszgyergyával — pecsételték le, és a kocsmáros pecsétjét vagy pecsétgyűrűjét nyomták még bele a puha viaszba. Mindezt a bor utóbbi vizezése ellen csinálta a kocsmáros, de a pecsételés el is maradhatott, ha megbízható, ismerős gazdától vette a bort. A rendszeres, jó kapcsolat fenntartása a termelő eladó érdekében állt.

A hordók megtöltése *töltikén* keresztül sajtárral történt. Borfejtőgép még ritka volt a század elején is, bár egyes módosabb nagygazdák használták. Ezért a kocsmáros által küldött *borfuvaros* magával hozott fejtőgépet, és ilyenkor *gépelték*. Csak slaggal nem lehetett átfajteni, mert a boroskocsin a hordó magasabban állt, mint amelyikből az eladott bort átfajtották volna. A hordók töltése mindig vig alkalom volt, a gazda is örült értékesített borának, megszabadult a gondtól, hogy mi lesz, ha nem ürülnek ki a borosdedényei a következő szüretre. Az esetleg magyarul rosszul értő fuvarost ugratták, vicceltek vele. Így például amikor figyelte, hogy mikor telik meg a hordó, egyszerűen felkiáltottak a bortöltők: „*Semmi héja sincs*”. A fuvaros ijedten kapkodott a töltők nagy derűtségére, mert ő úgy értette, hogy már tele a hordó. Később elmagyarázták, hogy a hordófadongáknak valóban nincs már héja, mert a kádár legyalulta.

A hordók akonáját parafadugóval „*sregli*”-vel verték be a dongák színéig. Alatta vászondarab feszült, ami a kivételt segítette. A lefejtett borok el nem szállított seprejét tavaszig lekéneezett hordóban tartották, majd a napon megszáritva a kékkúti felvásárlónak, Rác Józsefnek adták el, aki Tapolcán adta tovább festékkészítés céljára.

A bor átrakása után az eladó gazdák a pince előtti gulyást, pörköltet főztek, amire meghívták a kocsmárost vagy a fuvarost. Ez hozzátartozott a jó hangulatú búcsúzáshoz és a kellemes emlékehez, amely már a következő évi vásárlás előkészítése volt.

A kocsmáros a vasúthálózat kiépülésével Tapolcáig vonaton utazott, utána szekérrel hajtott ki a hegyekre.

A BOROSKOCSI ÉS RAKFELÜLETE

A hagyományos borfuvarozás jellegzetes eszköze a boroskocsi. Egyes visszaemlékezők szerint nem lehetett látni a kocsisor végét, annyi bort szállítottak egykor Mindszentkálláról. 20—30 kocsival vitték egyszerre, egyidőben. A kocsi különleges látnivalónak számított, ilyet csakis a borszállításnál láttak a helybenlakók. A Balaton mellékén nem használták. Ez erősségével, szerkezetének masszívuságával, kisebb, vastagabb kerekeivel, hosszabb építésével, fonott kocsikasával és a lovak fogatolásában különbözőt a helyi típusoktól. Már maga a hordó nélküli szekér is a borvásárlást jelezte, így amikor meglátták a szekereket és jellegzetes lófogatot, rögtön azonosra gondoltak: „jönnek a kocsmárosok”. A szekér és a kocsi között az volt a különbség, hogy a kocsi *juha*, *gyuha*, ami a rúdszárnyakat kapcsolta össze, a nyújtó alatti *fürgető* elfordulásával jobb fordulást biztosított a kocsinak, mint a szekérnek. A nyújtó felett két, egymással párhuzamos *bőr* vagy *bortá* feküdt, ez sokszor csak két fenyőfa volt. Ezen feküdtek hosszában *venyicse* vagy kukoricaszáron a hordók. A kocsi négy magas *rakoncájára*, oldalanként felkötött hosszú *oldaldurung* támasztotta a hordókat. A rögzített *rakoncák* felül láncsal összekötve biztosították a biztonságos szállítást.

A nagysúlyú terhet, meredeken szállító kocsikat külön erős fékkel, *slaiter*-el kellett felszerelni. A kerék *beslaiterolása* régebben a kocsi-nyújtó hátuljára szerelt vasavarmentes horoggal történt. Ez a hátsó két kereket egyszerre lefékezte, a kerekre merőleges *satufa* szorította a kerekeket. A 20. század elején már a bakról, a fuvaros által kezelhető fékek terjedtek el. Ezt a Kál-völgyiek nem használták, mert szerintük a régebbi megoldás biztonságosabb volt. Szentbékállán az Öreg-hegyről lefelé jövő kocsik hátsó kerekei alá *vaspapucsot*, kerékcsúszó talpat tettek további fékezésre. A jeges, fagyott úton azonban ez is csúszott, ezért „*marólandó!*” kötöttek fel a *kerékkötőlánc*sal rögzített kerékre. Kékkúton visszaemlékeztek, hogy olyan hidegek voltak, hogy sípolt a kocsikeréken a sín.

A kocsikon a hordók mögött óriási *srágla* állt, ahol a lovak takarmányát tartották. A kocsit ponyvával takarták rosszabb idő esetén. A sráglaban tartották felpupozva, *pusliba* kötve a szénát, zsákban a kukoricát és a zabot. Etetéskor a lovak nyakába zabostarisznát akasztottak, vagy a kocsirúd elejére felerősítették az etetőládát. Ezeket a ládákat menet közben a kocsi oldalára akasztották. A nyugat-magyarországi borfuvarosok tudták, hogy a Balaton-felvidéken kevés a széna — ezért is hozták magukkal. Kékkút és Balatonhenye határában lehetett csak elég szénát kaszálni, de ez ritkaságszámba ment a környéken.²⁵

A lószerszámolás is nagyon szokatlan volt a Kál-völgyi parasztnak, szőlőtermelőnek. Nagy testű, hidegvérű, muraközi, *henc* lovak voltak befogva. A lószerszám annyira ismeretlen volt, hogy a nevéig alig tudják még ma is, csak összehasonlításokkal, analógiákkal tudják meg-

nevezni. „*Sisak volt a nyakukban*”, „*kupás hátú lovak*”, „*tok, mint a puputevéknek*”, „*paprika-jancsi-szerű*”, „*nagy ronda; szerszámos Henc lovak*”. Ezek a leírások mind a kummetre, a nyugat-európai nehéz teherhúzó fogatolásra utaltak. A kummetnek is a nehéz, lassú szállításhoz használatos formájára és nem a városi, könnyű kummetra.²⁶

A lószerszámok díszes fényes csatokkal, fémdíszítéssel készültek. A lovak hasán kétsoros díszbórsallang lógott. Homlokukon a díszítés mutatósága tette az erős állatokat. Nyakukban csengők lógtak, hangjukat messziről hallották a szembejövők. Az út mellett kialakított *kitérőbén* megvárták, amíg ezek a kocsik elhaladnak. Ennek jelentősége a szűk hegyi utaknál volt nagy.

A lovak farkát rövidre nyírták vagy felkötötték, hogy ne csapják fel a sarat.

A boroskocsikra általában 2—3 nagy hordót fektettek fel. Ezeket *transzport* hordóknak nevezték, mert nem volt rajtuk hordóajtó, mint a pincebéli *ászokhordókon*. A transzport hordó 700 liternél nagyobb nem lehetett, mert az már túl magas lett volna és a kocsi stabilitását veszélyeztette, könnyebben feldülhetett. Legalkalmasabbnak az 500 literes nagyságot tartották. Egy kocsi terhének tehát vagy 2 db 700 literes vagy 3 db 500 literes hordót, illetve bormennyiséget tartottak jónak, és így látták a nyugat-magyarországi borszállításoknál is. Ez a *kocsiterhe* nagyon hasonlít mind elnevezésében, mind úrmértékben a korábbi századokban használatos borszállítási mértékhez.²⁷ 1914-ből, e körüli úrmértékről írásos bizonyíték is van Köveskálról.²⁸ Mindszentkállán Kiss Gyulának (1851—1929) 11 kh szőlőbirtoka volt, amelyen általában 500 akó bor termelt, és kb. 15 boroskocsi szállította el a termést. Ez is körülbelül a kocsinkénti 15 hl bort sejteti. A hordók rögzítését szolgálta a *csapatás*. A hordókat körbekötötték láncsal. Alul a kocsi alatt átvézetve a rakoncánál egy farúddal megtekerték. Ezzel feszítették meg a láncot, és a farúd másik végét a rakoncához kötötték. Így, ha esetleg a boroskocsi el is dőlt, a hordók nem gurultak el. Mindszentkállán pl. közzsájon forog egy történet, miszerint a hegyoldalra feldőlt egy lecsaptatás nélküli rakomány, és a legnagyobb hordó elszabadulva, a domboldalon legurulva egy szilvafánál széjjelfröccsent.

Az 1930-as években már a teherautókat is bekapcsolták a borfuvarozásba. Sváb Richárd vasvári kocsmáros sofőrrel szállította el a bort Köveskálról. Salföldről 30 hl-t tudott teherautón elvinni, a Bogdán György cenzár által kalauzolt burgenlandi kocsmáros. A kövágóörsi Cuppon Sándortól is teherautóval vitték Burgenlandba a bort. A vasúthálózat kiépülésével sem szorult háttérbe a boroskocsi. Abban az esetben, amikor a vasúton adták fel a bort, a vasútállomásra fuvarozták kocsival.

BORFUVAROSOK

A borszállítás gyakorlati lebonyolítását a borfuvarosok végezték. Általában az utakat, út-

viszonyokat jól ismerő, fogattal rendelkező emberek voltak. Valószínű, hogy ezek az ügyes, vállalkozó kedvű személyek földrajzi és kereskedelmi szempontból forgalmas községekbe kerültek ki. A Kál-völgyében nemigen tudták, hogy milyen osztályhelyzetűek, milyen társadalmi rétegűek voltak a bort szállító fuvarosok. Általában a kocsmáros szolgáját látták benne vagy egy odavalósi vállalkozót. Tudjuk azonban, hogy Nyugat-Magyarországról német, horvát, magyar parasztfuvarosok vállalkoztak ilyen szállításra.²⁹

Salföldön fentmaradt az emléke annak, hogy a fuvaros gazdák a 19. század végén a koczikas ülése alatti fiókban postagalambokat hoztak, és hazainduláskor szabadon engedték őket. Ezzel jelezték családjuknak, hogy hazafelé tartanak, és pár nap múltán megérkeznek. A hidegben való több napos fuvarozás miatt melegen kellett felöltözniük. Meleg ruhában, hosszú bundában ültek a bakon, lábuk bundaszákba bújtatva, fejükön kucsmasipka, fülre húzható, lehajtható peremmel. Olyan nagy hidegekre emlékeztek, hogy a lovak bajszán hosszú jégcsap lógott.

A fuvarosok nagy része tudott magyarul, ha esetleg hibásan is. A kocsmárosokkal ellentétben ők pipáztak. Ennivalójukat, útravalójukat tarisznyában tartották, sült húst, sülttyúkot, sültlibát. A fuvarosok a lovak mellett, a kocsmák istállóiban aludtak.

A fuvaros az ostort a koczikasba szúrta, vagy bőrből egy ostornyéltartót készített. Az ostort ritkán tartotta kézben, így előfordult, hogy a lószerszámra tüzte az ostornyelet. Az ostorszíjon több csomót kötöttek. A sallangos diszostor végét színes fonállal diszítették. A Kál-völgyi gyerekeknek csinytevése közé tartozott, hogy az elbóbiskoló fuvaros ostorát letörték.

A borfuvaros nem volt módos. A helyi közvélemény nem mindig ítélte meg pozitívan. Egyes véleményekben a jöttmentség fogalmazódott meg. „Nem találja meg a dolgát, mert aki megtalálja, az nem megy el fuvarozni.” „ha földje lett volna, nem ért volna rá fuvarozni.” Az igazi munkának csak a földdel kapcsolatban állót tartották. A nyugat-magyarországi paraszti fuvarosok többsége jól tudjuk, hogy csak az évi munkaciklus munkaszegényebb hónapjaiban fuvaroztak. Emellett földjük volt, gazdálkodtak. Munkájuk pénzkereseti, pénzkiegészítő jellegű volt.³⁰

A fuvarosok erkölcsi megítéléséhez az is hozzájárult, hogy a Káli dombokról többször láttak álló boroskocsit, ami körül lázasan serékenykedett pár ember. Általában a kövágóörsi, révfülöpi vasúthoz szállító alkalmi borfuvarosok, a kereskedők vásárolta bort dézsmálták meg. A hordóabroncs félreverése után megfúrták a hordódongákat az abroncs által takart felületen. Nádcsevél megszívták a bort, majd puha fapálcikával a lyukat bedugták, és az abroncsot visszaverték. Csak a hordó szétszedésekor lehetett meglátni, hogy hányszor fúrták meg a hordót, a tömitőpálcikák mint a sündisző tüskéi borították a dongák belső felét. Bár ezzel a borfuvarosokat vádolták és ítelték el, ugyanakkor hamiskásan, kissé büszkélkedve tettek

hozzá: „A Szentháromság titkát és a paraszt fortélyát nem lehet megtejni.”

A BOR MINT JÖVEDELEMFORRÁS

A paraszti gazdaságban, a termelőknél a borból jött be a legtöbb jövedelem, a *summapénz*. 1921-ig egyértelműen a legjövedelmezőbb, legnagyobb pénzbeli bevétel forrása volt a szőlő, az eladott bor. Kékkúton például egy 81 éves adatközlő a nagyapja példájára hivatkozva állította, hogy két kocstér (kb. 30–35 hl) bor eladása az egész család felruházkodását, a kőso megvásárlását, az évi adó kifizetését tette lehetővé a kisebb kiadások mellett. A többi terményből kevesebb jövedelem folyt be. A kocsmárosok azonnal fizettek, és akkoriban „annyi volt az ára, amennyit megért”. A trianoni békeszerződés után az 1918 előtti szőlőterület túlnyomó része mintegy 68,9 százaléka jutott csak az új országterületre, ahol viszont a szőlőterület aránya jóval magasabb lett az 1918 előttihez viszonyítva. Ugyanakkor a Monarchia felbomlásával a védővámokon belüli, végeredményben a Monarchián belüli nagy borfelvételi piacok az új vámhatáron kívülre kerültek, a kereskedelem lecsökkent, az exportált bor ára a világgpiaci árszínvonalra zuhant. Ezt a nehézséget csak növelte az egy főre jutó bor mennyiségének megnövekedése, a relatív felesleg.³¹

A kedvező borárak 1924–28 között alakultak ki, a borforgalmi adó a termelői ár 25,7–31 százaléka, majd később 42–48 százaléka lett, ami a magasabb borárhoz is hozzájárult. Ugyanakkor a világválság hatására 1933–34-ben az adók tovább nőttek és a Gazdaságkutató Intézet számításai szerint az adóteher már a nemzeti jövedelem 32 százalékát haladta meg.³²

Köveskálról maradt fent egy feljegyzés, ami még a jövedelmezőséget bizonyítja 1924-ben.³³

1924. év	
„Bort eladtam január. 2253 litert — 14.50 járt érte 3,266.850 Korona	
fizettem belőle	
Bélnak tartoztam	50,000 Kr
Só, petró, harisnya, meszelő, cukor	
s.t.b. bolti számla	41 Kr
Rózsínak czipő javítás	17,000 Kr
Anyámnak czipő	50,000 Kr
Marcának adtam	10,000 Kr
Zoltánnak is	800,000 Kr
Hús	12,000 Kr
Rózsínak vászonra, Julinak táskára	3,500 Kr
Színházra Sebestyén lánynak	500 Kr
Jenőnek	2,000 Kr
Bálba	15,000 Kr
Gyulának napszám	5,000 Kr
Bélnak favágásra	50,000 Kr
czérnára	1,000 Kr
... (gyermekeknek)	200,000 Kr''

Ilyen kiadás mellett is a borból származó jövedelemnek kb. 2/3-a megmaradt. Bár Mindszentkállán valamivel olcsóbb volt a bor, mint a szom-

szédos Kál-völgyi községekben, mégis 1928-ra itt is magasra ugrott a bor ára. „Pengős” bornak nevezték, mert literjét ennyiért vették.

1929-re azonban lezuhant a bor ára, és az óborok is már csak 20 filléres áron keltek el. A visszaemlékezések tükrözik is, hogy pl. a 16 fillérért eladott borért a vásárló kocsmárosnak egy kékkuti asszony tyúkot vágott. A szomszéd-asszony sóhajtozva mondta erre, hogy ő akár kettőt is váгна, csak vigyék el már a borát. 1930-ra még lejjebb esett a borár, 12—13 fillér volt literje. Egy-egy rossz termésű év mindent felborított, és a terményárak nagymérvű csökkenése egyenesen katasztrófát idézett elő, mint egy 1930-as évek elején készült vizsgálat megalapította.³⁴ Kővágóórsön a vizsgálat szerint is a bor ára 10 fillér volt literenként, de így is eladhatatlan. Új szüretre úgy készültek, hogy ingyen adták a bort, vagy egyszerűen kiöntötték, mert a hordóárak emelkedése és a gazdák pénztelensége miatt raktározási nehézségek adódtak. Volt olyan kővágóórsi gazda is, aki 380 hl borát kiöntötte a földre. Súlyos helyzet alakult ki, amit nehezített, hogy a szőlőgazdaságokra felvett kölcsönök befagytak, a vidéki pénzüzetek egymásra árvereztek, sok kezes is megbukott a tönkrement szőlőbirtokosokkal. A kisbirtokosok számaránya majdnem a felére csökkent egy év leforgása alatt Kővágóórsön az 1930-as évek elején. A kormány 1938-ban a nagy felesleg miatt az új szőlők telepítését be is tiltotta.

BORHAMISÍTÁS

A borkereskedelemmel, annak feltételeinek nehezedésével, a bor árának csökkenésével a borhamisítás is élénkebbé vált. Köveskál magyar bortermelőiről a 19. század közepén azt írták, hogy nem vizezik a bort, ezt még a 20. század elején is tartották. A kocsmárosok vásárlását is úgy könyvelték el, hogy nem akarnak a zsidó borkereskedők már „megkeresztelt” cukrozott és vizezett borából vásárolni, ezért tőlük vesznek bort. Az 1930-as évek végén ezért már gyakran seprős bort vettek. Horváth József, aki Mindszentkállán zsidó birtokos szőlőjének vincellerje volt, tudott arról, hogy az 1930-as, 40-es években gazdája cukrozta a bort. Azonban nemcsak zsidó birtokosok és kereskedők, hanem keresztény nagygazdák is éltek ezzel a lehetőséggel.

Balatonhenyén is emlékeznek egy nagygazdára, Monoszlón hasonlóan, aki cukrozta a borát. Ennek a monoszlói nagygazdának Budán pin-céje volt, apja pedig református lelkész Köveskálon. A monoszlói „Pongyér” szőlőjében termelt szőlőből „csinált bort”, amiből bírósági ügy is lett.

ÖSSZEZGÉS

Kál-völgye nyolc községe életében fontos szerepet játszott a borértékesítés. Jó boraik nagy részét helyben adták el, mégis távolabbi ország-részekbe is eljutott és újabb vásárlókat csábított a Balaton északi partjára. A vizsgált terület-ről kiinduló borfuvarozás, borszállítás egybeesett és részét képezte a Dunántúlról már évszázados hagyományokkal rendelkező K—Ny irányú kereskedelemmel.

A Káli-medencéből három közvetítő csatornán keresztül jutott el a bor a fogyasztóig:

— Tapolcai zsidó bornagykereskedők felvásárlásával. Csak Tapolcán vették át, alacsonyabb összeget fizettek a borért, néhány nagykereskedő család tartotta kézben az ilyen jellegű borkereskedést. 1921 után tevékenységük meghatározóbbá vált, a lecsökkenő nyugat-magyarországi és stájer kocsmáros szállítások miatt.

— Nyugat-magyarországi, stájer kocsmárosok, vendéglősök vásárolták fel mennyiségileg a legtöbb bort, Nyugat-Magyarország német nemzetisége, a Vas megyei hienzek és a Sopron környéki ponchterek helyből szállították el a bort. Kapcsolatot tartottak fenn a termelő gazdákkal. Készpénzben, rögtön, mindig többet fizettek a szállítmányért, mint a tapolcai zsidó borkereskedők. 1921 után tevékenységük csökkent.

— Helyi kocsmákban is kimérésre került a környék bora, ennek jelentősége azonban kisebb volt.

A kocsmárosokat hivatásos és nem hivatásos borcenzárok vezették a gazdához. Közvetítői díjat mind a kocsmárostól, mind a gazdától megkapta. A kocsmárosok kóstolás után vették a bort, ha nem szállították el azonnal, lepecsételték, vizezés, hamisítás elkerülése végett. A Kál-völgy községeiben a borhamisítást, cukrozást az első világháború előtt nem ismerték, erre büszkék is voltak. Az 1930-as években zsidó, majd keresztény nagygazdák kezdték boraikat cukrozni, vizezni. A borokat egy külön fuvarosréteg szállította el, akit a kocsmáros bízott meg. A vizsgált községekből ilyen munkára senki sem ment. A bort a Balaton-vidéken nem használt, hosszú, erős boroskocsikon szállították. Általában 2—3 transzportbordóban, kb. 1500 liternyi bort. Az 1930-as években már teherautóval szállították a korábbi nyugat-magyarországi, burgenlandi falvakba a bort.

A bor 1929-ig fontos és egyedüli komoly pénzbevételi, jövedelmi forrása volt a gazdáknak. 1929-től politikai, közgazdasági tényező, valamint a fellépő gazdasági világválság felbomlasztotta az eddigi hagyományos alapon nyugvó nyugat-dunántúli borértékesítés rendszerét.

JEGYZETEK

1. Már Bél Mátyás említette a gabona—bor termékcserejét a két part között. *Vajkai A.* 1964. 146. *Fényes E.* 1836. I. 473, 481. már egy kővágóörsi magtárról is említést tesz, amit Somogyból tölthettek fel. Keszthely környékéről, akik a pünkösdkor felvállalt aratást részesaratókkal végeztették el a 19. század közepén, már említést tesz *Bozóth D.* 1867. 241., ugyanezt a cikket jelentette meg *Bátorfi L.* 1876. I. 333. Az északi partiak Somogy megyei aratására. Vö. még *Hrabovszky D.* 1878. 282. és *Takács L.* kutatásait.
2. *Römer F.* 1860. 18.
3. *Szalánczi K.* 1932. 13. Köveskálra közvetlenül a második világháború után vendek — szlovének — jöttek lovat árulni, de csakis borért!
4. Rétfalvára, *Kápolnai B.* 1869. 408—409. A horvát- és stájerországi adatokra *Geday G.* 1980. 104.; *Csoma Zs.* 1981—83.
5. Stájer terményfelvásárlókra adat Somogyból: *Hrabovszky D.* 1878. 289. Göcsejből *Köváry B.* 1876. 164.
6. Bél Mátyás adata *Vajkai A.* 1964. 146. Szombathegyiek közvetítésével Tirolba és Svájcba. *Szőlészeti és Borászati Közlemények.* 1857. 45., *Parragh G.* 1860. 121., Kővágóörsre: *Adatok Zala...* 1876. 21., Göcsejre: *Gönczi F.* 1914. 652.
7. „Gorkoványinak” nevezve 1847-ből: *Adatok Zala...* 1876. 382., *Vajkai A.* 1964. 146—147. „Korkovány”-nak ismeri. Göcseji adat: *Adatok Zala...* 1876. 182.
8. Vö. *Keleti K.* 1876. 44., A Káli-völgy borairól *Fényes E.* 1836. I. 474. Balatonhenyéről „Szőlőhegye savanyus, de kemény bort ad” uő. 490., Kékkútról a jó bort nem említi uő. 491., Köveskálról: „Szántó földje kevés, mert határját nagyobb részt szőlők foglalják el, melyek igen nemes bort teremnek, 's minthogy lakossai vízzel soha sem keverik, a' hienzektól nagyon kerestetik.” uő. 485., Monoszlóról: „... jó bort termő szőlőtőkék fedik, 's a' szép borházak 4—5 sorban övedzik körül.” uő. 492., Kővágóörsről „Roppant szőlőhegye nagyon híres bort terem.” uő. 493. Salföldről „Földje kevés, de bora jó.” uő. 495, és Szentbékálláról: „Szántó földje kevés, de jó: hanem legnagyobb kincse fejr borában áll, mely felette édes, kellemetes, a' mellett erős, szesz.” uő. 495., „Különösen sok pénzt vesznek a lakosok igen híres fehér, édes, és erős boraikból, melyeket a külső tartományokba igen hordanak ki.” *Oláh J.* 1876. 102.
9. *Keleti K.* 1875. 398. után
10. Az *Osztrák—Magyar Monarchia irásiban és képekben.* 1888. I. 456.
11. *Szalánczi K.* 1932. 8—9.
12. *Gyurikovits Gy.* 1840. 20., *Komoróczy Gy.* 1944. 8.
13. *Hrabovszky D.* 1878. 287.
14. *Jankó J.* 1902. 131.
15. Kovács Gyuláné, Kiss Ilona közlése, miszerint nagyapja mesélte, — aki 1850 körül született —, hogy Mindszentkálláról Svájcba is vittek bort. Svájc, mint a Balaton-melléki borok piaca ismert a 19. század közepén vö. *Fényes E.* fentebbi adatával, de Svájc belépett a megváltozott borkivitel szerkezetébe 1929 után is. Vö. *Gunst P.* 1976. 344.
16. Nyugat-Magyarország borászati kereskedelmére vö. *Prickler H.* 1965. Sopron szerepére a balatoni borok felvételére és továbbközvetítésére: *Fényes E.* 1836. I. 253., *Karl Fürst* 1847. 73—74. „Fő kivétel cikkeljei Szalának először a'bor. Ezt nevezetesen a Balaton-mellékit, a' soproni és Vas vármegyei németek vagyis hienzek vásárolják fel, 's a' Fertő mellékvível öszevegyelítvén See Wein neve alatt árulgatják.” *Fényes E.* 1936. I. 480—481.
17. *Kelényi F.* 1864. 310.
18. *Hrabovszky D.* 1878. 286. A kocsmárosok szerepe olyan nagy volt, hogy például a mernyei uradalom is a borértékesítést ebben az időpontban általában kocsmárosok közvetítésével végezte. *Tóth T.* 1877. 285.
19. *Gönczi F.* is közöl egy képet két gulyásról (apa, fiúról), ahol a fiatalon „... már vörös, redős bársony nadrág” volt, míg apján a fehér vászon gatyá. *Gönczi F.* 1914. 659.
20. *Argus.* 1878. 358.
21. *Balassa I.* 1975. 145—161. További irodalmat is lásd ott.
22. *Hrabovszky D.* 1878. 286.
23. *Balassa I.* 1975. 156. Hegyalján is 2% volt a 19. század első felében a közvetítő díja. *Uő.* 152.
24. *Szalánczi K.* 1932. 15.
25. *Oláh J.* 1876. 97., 105.
26. *Theodor Heinze.* 1876. 202, 229. 80. és a 101. ábra.
27. A Wagenschwer-el, Dreiling-el, Funder-el. Vö. *Csoma Zs.* 1981—83., 201—204.
28. „... mai nap, az-az január 23-án hordókat földtam és pedig Német Lajos czimére Révfülöpi állomásra a hordók meg is érkeznek kérem sziveskedjenek értesíteni Győrfi úr részére küldtem hordó száma 414, 556, 277, kisasszony részére 515, 534, 545, 499. továbbá amit Pápai részére le pecsételtem bort nem kell neki ugyan már a Tomor úr megírta a másik levélbe, maradok tisztelettel. Kolozsár Ferenc.” (1914. I. 23.) *Győrfy Sára, Leopold Ferencné* levelesládája, Köveskál.
29. Vö. *Csoma Zs.* 1981—83. A muraközi fuvarosokra lásd *Molnár I.* 1858. 27., *Szöllősy* 1877. 68.
30. Vö. *Csoma Zs.* 1981—83, 192.
31. *Gunst P.* 1976. 341.
32. *Gunst P.* 1976. 344. vö. *Mo. Története/8.* 603.
33. Gyenis Nelly feljegyzése, kiadásairól. *Győrfy Sára, Leopold Ferencné* levelesládája, Köveskál.
34. *Szalánczi K.* 1932. 18.

Adatközlőim:

Balatonhenye:

özv. Böde Józsefné, 1905. Adatát Lukács László barátomnak köszönöm.

Kővágóörs:

Kurányi Kálmán, 1914. Horváth Imréné, Kankó Anna, 1923. Salamon Gyula, 1900.

Köveskál:

Károly Lászlóné, Hoffmann Gizella, 1911. Győrfy Erzsébet, 1904. Gombás Dénesné, Csekő Vilma, 1907. Sebestyén Gyuláné, 1910. Sebestyén Gyula, 1910. Győrfy Sára, Leopold Ferencné, 19..

Kékkút:

Sulyok Ferenc, 1928. Horváth István, 1904. Rác Imre, 1901. Horváth Istvánné, Rác Ágnes, 1914. Heiter Erzsébet, 1915.

Mindszentkál:

Szalai Elekné, Schlemmer Mária, 1905. Kovács Gyula, 1897. Kovács Gyuláné, Kiss Ilona, 1908. Horváth József, 1910. Dömötör Károly, 1896.

Monoszló:

id. Károly Zoltán, 1909. Kerkápoly Pál, 1903.

Salföld:

Nagy Mihály, 1899. Steiner József, 1898. Horváth Ferenc, 1903. Szőke Pál, 1928.

Szentbékál:

Tomsics József, 1892. Lengyel Lajos. Németh Gyuláné, Németh Gizella, 1914. Istvándi Antal, 1909. Huszár Imre, 1908.

Tapolca:

Majer Károly, 1928. Szökrön Rózsa, özv. Pojznerne.

IRODALOM

- Argus. 1878. Göcsejből. 353—358. In: Adatok Zala ... V. Badacsony hegye. 1876. 382. In: Adatok Zala ...
- Balassa I. 1975. Faktorok (közvetítők) Tokaj-Hegyalja 18. század végi és 19. század eleji borkereskedésében. 145—161. In: Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei. 1973—74. Szerk. Takács Imre.
- Bátorfi L. 1876—78. Adatok Zala megye történetéhez.
- Bozóth D. 1867. Keszthely és környéke. Hazánk s a külföld. III. évf. 16. szám. 225—228., 241—243.
- Csoma Zs. 1981—83. Nyugat-Magyarországi terményfuvarosok. (Adatok a délburgenlandi paraszti borkereskedelemhez és bormértékekhez.) Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei. 183—207.
- Fényes E. 1836. Magyar országnak 's a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. Pest.
- Fürst K. 1847. Versucht über den Weinbau und Weinhandel der Oedenburger ... Oedenburg.
- Geday G. 1980. Entz Ferenc: Bp. In: A múlt magyar tudósai
- Göcseji adomák. 1876. 179—182. In: Adatok Zala ...
- Gönczi F. 1914. Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése. Kaposvár.
- Gunst P. 1976. A mezőgazdaság fejlődésének megkezdése a két világháború között. (Az 1920—30-as években.) 275—401. Bp. In: A magyar mezőgazdaság a XIX—XX. században. (1849—1949.) Agrártörténeti Tanulmányok 4.
- Gyurikovits Gy. 1840. A' magyar kereskedést illető emlékirások' gyűjteményének közrebocsátásáról. 19—31. Tudományos Gyűjtemény. VIII.
- Heinze T. 1876. Pferd und Fahrer oder die Fahrkunde in ihrem ganzen Umfange mit besonderer Berücksichtigung von Geschirr, Wagen und Schlitten. Leipzig.
- Hrabovszky D. 1878. Néhány Levelek Balatonról, és Balaton mellyékről. 267—290. In: Bátorfi L. Adatok Zala ...
- Jankó J. 1902. A Balaton-melléki lakosság néprajza. Bp.
- Kápolnai B. 1869. Képek a hazai népeletből. Rétfalvi népviselet Sopron megyében. 408—409. Vasárnapi Újság.
- Kelényi F. 1964. Sopron kereskedelme és ipara a kiégyezés évében. 307—318. Soproni Szemle. XVIII. évf. 4. sz.
- Keleti K. 1875. Magyarország szőlészeti statisztikája. Bp.
- Komoróczy Gy. 1944. A magyar kereskedőosztály kialakulásáról. Kassa. 1876.
- Kövágó-Eörs. 1876. 10—22. In: Adatok Zala ...
- Kőváry B. 1876. Göcsej. 163—166. In: Adatok Zala ...
- Molnár I. 1858. A drávamelléki magyarok. 25—28. Szépirodalmi Közlöny. 2. szám.
- Oláh J. 1876. Balatonmellyéki tudósítások barátságos Levelekben. 73—126. In: Adatok Zala ...
- Az Osztrák—Magyar Monarchia írásban és képekben. 1888. I. Bp.
- Parragh G. 1860. A szőlőmívelésről és borkezelésről. Pest.
- Prickler H. 1965. Zur Geschichte des burgenländisch-westungarischen Weinhandels in die Oberländer Böhmen, Mähren, Schlesien und Polen. Zeitschrift für Ostforschung.
- Rómer F. 1860. A Bakony. Győr.
- Szalánczi K. 1932. Néhány magyar földmivesszalad-típus élete számokban. Bp.
- Szöllősy. 1877. Muraköz és népe. 67—71. In: Adatok Zala ...
- Szőlészeti és Borászati Közlemények I. 1857. Vidéki tudósítások Zala megyéből.
- Tóth T. 1977. Nagybirtoktól a nagyüzemig. A mernyei uradalom gazdálkodása a jobbágyfelszabadítástól az első világháborúig. Bp.
- Vajkai A. 1964. Balatonmellék. Bp.

DAS SYSTEM DER HERKÖMMLICHEN WEINVERWERTUNG UND SEINE AUFLÖSUNG
IM KÁL-BECKEN (19—20 JH.)

Im Leben der 8 Gemeinden in der Talgegend von Kál spielte der Weinvertrieb schon immer eine wichtige Rolle. Obwohl ein überwiegender Teil der hier angebauten guten Weine in der näheren Umgebung verkauft wurde, wurden die hiesigen Weine in weit gelegenen Gebieten des Landes bakkant und haben immer neuere Käufer ans Nordufer des Balatons gelockt. Der Weintransport mit Ausgangspunkt im Betrachteten Gebiet bildete einen Teil des Ost-West-Handels, der schon damals auf eine Tradition von mehrerem Jahrhunderten zurückschauen konnte.

Vom Káler Becken gelang der Wein über 3 Verteilwege zum Verbraucher.

1. Aufgekauf von jüdischen Weingrosshändlern aus Tapolca. Der Wein wurde ausschliesslich in Tapolca zu niedrigen Preisen abgenommen. Diese Art des Weinhandels war in den Händen von wenigen Grosshändlerfamilien konzentriert. Da bei den Lieferungen an Gastwirte in Westungarn und in der Steiermark nach 1921 eine Abnahme zu verzeichnen war, konnten die hiesigen Händler eine bestimmende Rolle erhalten.

2. Die grössten Weinmengen wurden von Gastwirten aus Westungarn und der Steiermark aufgekauft. Das in Westungarn ansässige deutsche Volkstum, die Heinen vom Komitat Vas und die Poncihter aus der Umgebung vom Sopron haben den Wein direkt auf dem Anbaugbiet abgenommen und von hier aus geliefert. Sie haben Kontakte mit den Weinbauern aufgehalten. Für die abgenommenen Transporte haben sie sofort in Bargeld einen höheren Preis gezahlt, als die jüdischen Händler in Tapolca. Die Bedeutung des Weinhandels dieser Art nahm nach 1921 ab.

3. Der in der Umgebung angebaute Wein wurde auch

in den hiesigen Weinschenken verkauft, dies war jedoch von kleinerer Bedeutung.

Die einkaufenden Gastwirte wurden von den beruflich oder gelegentlich tätigen Zubringern zu den Weinbauern geführt. Dafür erhielten sie sowohl vom Gastwirt als auch vom Weinbauer ein Vermittlungsgebühr. Die Gastwirte haben den Wein nach Kostprobe gekauft. Sollte der Wein nicht nach dem Ankauf abgeliefert werden, so wurde die Ware versiegelt, um etwaiges Verpanschen oder Verfälschen des Weines zu vermeiden. Die Weinverfälschung und -verzuckerung war für die Weinbauer in den Gemeinden der Talgegend von Kál bis zur Zeit des ersten Weltkrieges unbekannt, worauf sie auch heute noch stolz sind. Der Wein wurde von einem dafür spezialisierten Kreis von Rollfuhrleuten befördert, die den Transportauftrag jeweils von dem weinkaufenden Gastwirt erhielten. Die Einwohner der betrachteten Gemeinden haben sich am Weintransport nicht beteiligt. Für den Weintransport kamen lange und robustgebaute Weinwagen mit Rungen zum Einsatz, die im Balatongebiet nicht geräuchlich waren. In der Regel wurden ca. 1500 Liter Wein in 2 bis 3 Transportfässern geliefert. In den 30er Jahren hat man bereits Lastautos zur Belieferung der früheren westungarischen und burgenländischen Dörfer eingesetzt.

Bis zum Jahre 1929 stellte der Wein die einzige bedeutende Geldeinnahmequelle für die hiesigen Bauer dar. Das traditionelle Weinverkaufssystem auf den westlichen Gebieten Transdanubiens wurde von 1929 angefangen durch politische und ökonomische Krisenerscheinungen sowie durch die auftretende Weltwirtschaftskrise aufgelöst.

